

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Gugán Katalin (főszerk.) – Kerezi Ágnes – Kubínyi Kata (szerk.)
Hanti hadak, manysi mesék: kalauz legközelebbi nyelvrokonainkhoz.
Rendhagyó emlékkönyv Csepregi Márta 70. születésnapjára
Budapest, 2021. 344 l.

A kötet egyelőre interneten érhető el a Nyelvtudományi Kutatóközpont honlapján,¹ az eddig elkészült egyetlen nyomtatott példányát az ünnepelt kapta meg a 2021. június 11-én rendezett ünnepségen. A főszerkesztő, Gugán Katalin azt a magyarázatot adta a rendhagyó jelzőre, hogy szeretnék, ha a kézirat kiegészülhetne Csepregi Márta visszaemlékezéseivel az 1990-es években kezdődő terepmunkáiról. Másrészt rendhagyó az is, hogy nemcsak a szűkebb szakmának, hanem a szélesebb közönség számára készült a mű. A cím is elárulja, hogy a kötet az obi-ugor népekkel foglalkozik, hiszen Csepregi Márta kutatómunkájának ez a legfontosabb területe. A címben szereplő *kalauz* szó tudatosan utal a jubiláns népszerűsítő könyvére, a *Finnugor kalauz-ra*. Mindkét kötet a nyelvrokonság szélesebb körben való megismertetését tűzte ki célul.

A könyv az ünnepelthez szóló üdvözlő szavakkal kezdődik (*Köszöntjük Csepregi Mártát! 7–9*) Honti László tollából, aki kiemelte Csepregi Márta tudományos tevékenységén túl igényes oktató munkáját, bel- és külföldi kutatóhelyekkel kiépített kapcsolatait, az érdeklődő közönségnek szóló ismeretterjesztő, tudománynépszerűsítő előadásait és írásait.

A *Szerkesztői előszó* (10–12) röviden felvázolja az emlékkönyv szerkezetét. Négy nagyobb egységre tagolódik a kötet. Az elsőben az ugor nyelvek rokonságáról esik szó. A második egységben az obi-ugor népeket mutatják be olyan kutatók, akik személyesen is számos tapasztalatra tettek szert nyugat-szibériai terepmunkájuk során. A harmadik részben hanti és manysi kutatók, írók, szakemberek vallanak az anyanyelvhez való viszonyukról, életük-

¹ http://www.nytud.hu/publ/hanti_hadak_manysi_mesek.pdf

ről, munkájukról. A negyedik egységben Simoncsics Péter és Agrafena Pezrikova írásai olvashatók Csepregi Mártáról.

A négy nagyobb egységet azonban megelőzi *A nulladik fejezet: hogyan hasonlítunk?* (13–20), amelyben a nyelvek hasonlóságának okait tárja fel közérthető módon a szerzőpáros (Gugán Katalin és F. Gulyás Nikolett). Szó esik a nyelvtípusokról, a nyelvek érintkezéséről és rokonságáról. Arra is választ kapunk, hogy mi az oka annak, hogy a nyelvrokonság ellenére nem értjük egymás beszédét. Már itt is találunk szokatlan illusztrációkat és további olvasásra ajánlott linkeket, amelyek jellemzőek az egész kötetre.

A *Mi fán terem a nyelvrokon?* (21–164) címet viselő egység tíz kisebb alfejezetből áll. Az *1. Az ősök nyelve, a nyelvek őse* c. részben (22–30) a nyelvek sokféleségének eredetéről esik szó; ez a téma már régóta foglalkoztatja az embereket, erre példa a szerző, Gugán Katalin által idézett dél- ausztráliai népnek, a raminjeri törzsnek a mítosza. Szó esik itt makrofamiliákról, rokontalan nyelvekről, kis és nagy, holt és élő, illetve veszélyeztetett nyelvekről is. A szerző arra a kérdésre irányítja a figyelmet, amely régóta foglalkoztatja az embereket: „Miért nem lehet a ma ismert nyelvek, illetve a valaha ismert nyelvek alapján legalább azt megállapítani, hogy azok közös őstre vezethetők-e vissza? A probléma gyökere épp a nyelv maga, pontosabban annak egy alapvető tulajdonsága: az, hogy folyamatosan változik” (25).

A *2. A nyelv változása: mi, hol, és főleg: miért változik?* (31–38) címmel jelölt fejezetben a változások típusairól esik szó. A szókészlet gyors változását hivatott igazolni egy találó példa: a *Piért* szóalak. A mozaikszó néhány évtizede még ismert volt. Ez is bizonyítja, hogy a nyelv elemei közül a szókészlet, a szavak változása a leggyorsabb. A hangok változása (például a *ly* hang módosulása és eltűnése) helyesírási gondot is okozhat. A szerző a Kolompós Együttes dalával szemlélteti a todalékok változását. „...a nyelvi változásoknak is sok, különféle természetű, egymással is kölcsönhatásban álló okai lehetnek – ezért is olyan izgalmas a nyelvtörténet tanulmányozása” (38) – zárja le gondolatait Gugán Katalin.

A következő, reklámszöveget idéző cím: *3. A legkisebb is számít, sőt! Dióhéjban a hangváltozásokról* (39–60). A fejezet egy fontos megállapítással kezdődik: „a történeti nyelvészet alapja a hangváltozás” (39). A szabályos hangmegfelelés, a hangváltozás és a fonéma fogalma mindenki számára érthetővé válhat a világos magyarázat és a megfelelő nyelvi példák segítségével. Ötletes, humoros illusztrációk egészítik ki a szöveget a hangváltozások fiziológiai okairól. A szerzők, Sampsa Holopainen és Sipos Mária bemutatják a feltételes és feltétlen hangváltozást, a hangváltozás eredményét (a hasadást és egybeesést). Beszélnek a gyengülésről, a hasonulásról, továbbá

a kivetésről; a szabályos és szabálytalan hangváltozásokról, a szóvégi hanglekopásokról.

A 4. *Szavak vándorlása* (61–74) fejezet elején a szerző, Gugán Katalin az iskolai kötelező olvasmányokkal kapcsolatos véleményekkel kelti fel az olvasók érdeklődését. Egy Jókai-regényből vett idézettel szemlélteti a szókészlet bővülésének egyik lehetséges forrását, a más nyelvekből való átvételt. Rámutat arra, hogy egyes iskolai kötelező olvasmányokban sok az idegen eredetű szó, amelyek nagy része már ismeretlen a mai olvasó számára, megnehezíti a megértést, ez elriasztja az olvasástól a mai tizenéveseket. Majd a szerző a belső keletkezésű szavakra, a szóalkotás egyéb módjaira is kitér: a szóképzésre, összetételek alkotására. A kötet egyik erénye, hogy a nyelvtörténetet össze tudja kapcsolni a nyelv mai változásaival. Itt kerül elő egy mai átvétel, a *home office* kifejezés, továbbá új igekötős alakulatokra is találunk példákat (63): *besminkel, beájul, besír, berévül, beszomorkodik* stb.

A kötet él az internetes elérhetőség előnyeivel: gyakran utal érdekességeket tartalmazó linkekre, ezek közé tartozik a Fehérlófia egyik szereplőjének, *Hétszűnyű Kapanyányimonyók*-nak a nevéhez tartozó magyarázat. Az alfejezet írója az olvasó érdeklődését fenntartva magyarázza el a nem szakavatott olvasónak egyes szavak eredetét, eltűnését, egy-egy jól kiválasztott és humoros aláírással ellátott képpel vonzza oda olvasóját. A hangok változását összekapcsolja a szókészlet témakörrel, és rámutat arra, hogy „A *k* + mély hangrendű magánhangzós szókezdetű szavak tehát jó eséllyel átvételek: ilyennek bizonyult például a *kar, karám, komondor, kuvasz, komló, kapu, kalóz, koporsó* (török eredetűek), a *kakas, kalács, kalász, karácsony, kanca, kapor, kovász, kulcs* (szláv eredetűek), vagy éppen a *kályha, kastély, kappan, kalmár, kalucsni, kaszni, kuglóf, kaptár* (német eredetűek)” (65–66).

Az 5. *Alapnyelvi örökségünk* (75–88) rész írói (Sipos Mária és Sipőcz Katalin) ismertetik az alapnyelvi szókészlet fogalmát, magyarázatot adnak a jelentésmező fogalmára, a jelentésmező szavaihoz tartozó kölcsönös összefüggésekre, a fogalomkörü felosztásokra. Az alapnyelvi szókészlet három tematikus csoportját mutatják be részletesebben a szerzők: az életjelenségeket és elemi cselekvéseket megnevező igéket, a testrészneveket, továbbá a számokat.

Szemléletes magyarázatot kap az olvasó a grammatikalizáció fogalmának megértéséhez a testrésznevekből (pl. *mell, szem, hát*) keletkezett határozószók, névutók (*mellett, szemben, hátul*) segítségével. A világ nyelveiben megfigyelhető általános jelenség, hogy grammatikalizációs folyamatok egy részében a kiinduló szó elemi cselekvést vagy történést kifejező ige. Például az angolban a *go* 'megy' jelentésű igéből keletkezett a jövő idő kifejezésének

egyik módja. A magyarban ez a *fog* igéből létrejött segédigével történik, a hantiban pedig az 'esik' jelentésű *pit-* igéből alakult hasonló szerepű segédige.

A magyar *megy*, *men-* szó megfelelőinek több uráli nyelvben szintén ugyanaz a jelentése, az uráli nyelvek más részében további jelentések társulnak a hangalakhoz: a 'megy' mellett az 'utazik, kirándul, jön, elmegy, elhalad stb.' jelentések valamelyike is fellelhető. Ez az azonosság azt jelenti, hogy a szó már az uráli alapnyelvben megvolt, és ez érthetővé teszi, mennyire fontosak az elemi cselekvéseket kifejező szavak a nyelvrokonság bizonyításában.

Hús számnevünk is finnugor eredetű, és egyes feltételezések szerint összefüggésben van az ősi, alapnyelvi **koje* 'ember, férfi' alakkal. Eredeti jelentése 'az ember (akinek hús ujjja van)'. Viszont a nyelvekben (így a magyarban is) többféle számrendszer is keveredhet. A *hús* számnevünk a húszas számrendszerre utal, mivel a tízes számrendszerben a 10 többszöröseként nevezik meg ezt a számot (vö. finn *kaksikymmentä* 'hús': „két-tíz”).

A 6. *A grammatikai morféimák és a nyelvrokonság* (89–93) címet viselő alfejezet szerzője Sipőcz Katalin. Azzal a fontos megállapítással kezdi a szerző, hogy „...a grammatikai morféimák ... a nyelv egyik legstabilabb egységei” (93). A szókészlet változékonyságával szemben a morféimákat az állandóság jellemzi, változásuk sokkal lassabban megy végbe, mint a szavaké. A nyelvi kölcsönzés nem jellemző a morféimák körében, épp ezért a nyelvrokonság bizonyításában a toldalékok összehasonlítása és rekonstruálása nagyon fontos szerepet játszik.

A továbbiakban példákat láthatunk arra, hogyan válnak önálló jelentésű szavakból névutók, majd viszonyragok.

A 7. *Grammatikalizáció* (94–102) részben Bíró Bernadett előbb angol nyelvi példán mutatja be a grammatikalizáció lépéseit. Majd egy manysi kicsinyítő képző (*-riš ~ -rās*) létrejöttét vázolja fel, továbbá a *mā* 'hely, vidék' jelentésű főnév képzővé válását illusztrálja (*l'ušnā mā* 'sírás' < *l'ušnā* 'síró'). A szerző rámutat arra, hogy a hanti nyelvben végbemenő grammatikalizációs folyamat logikája ugyanaz, vagyis „a 'hely' jelentésű szó melléknévi igenevekhez kapcsolódva elveszíti lexikális jelentését, és grammatikai funkcióra tesz szert, nevezetesen főnévképző elemmé válik, és elvont főneveket, cselekvésneveket hoz létre” (101), például: *nām pōntā tayi* 'névadás' (< *nām pōntā* 'név tevő'). Ezt az elemet a különböző nyelvjárási alakváltozatok közös megnevezéseként a TAHI szóval szokták jelölni. A harmadik ugor nyelvből, a magyarból is van erre példa, a 'halom, domb' jelentésű ősi eredetű főnévből vált képző, a *-ság/-ség* névszóképző, amely kapcsolódhat főnévhez,

igéhez, melléknévhez és határozószóhoz is (*főnökség, bátorság, imádság, távolság*), ez is bizonyítja, hogy a képzővé válás már nagyon korán (valószínűleg az ősmagyar korban) elkezdődött.

A következő alfejezetben (8. *Ősi mondatok nyomában*, 103–109) a szerző (F. Gulyás Nikolett) leszögezi, hogy a szavak és nyelvtani elemek változásának tempója között helyezkedik el a mondat szerkesztése: lassabban megy végbe a szavak változásánál, de gyorsabb nyelvtani elemekénél (morfémakénél). Az obi-ugor nyelvek mondat szerkesztése hasonló szabályok szerint történik, vagyis az obi-ugor nyelvekben ez eredetileg alany–tárgy–ige (subject–object–verb, azaz SOV) volt. Példa erre a következő szurguti hanti mondat: *Ankem järnas jäntaqsäl* 'Anyám ruhát varr'. A magyarban már a SVO szórend vált általánossá: *Anyám (meg)varrja a ruhát* (104).

A SOV alapszórend nemcsak az ugor nyelvek sajátossága, hanem az uráli nyelveknek is. A SOV alapszórendű nyelvekre jellemző, hogy a birtokos jelző megelőzi a birtokszót, valamint a jelzöt nem toldalékolják, csak a jelzett szót. Szintén uráli sajátosság, hogy a jelzöt nem egyeztetjük a jelzett szóval sem számban, sem esetben (ld. északi manysi *χus χül* 'hús hal'). A szerző számos mondattani sajátosságot sorol fel, amely az uráli alapnyelvre vezethető vissza, pl. a névszói állítmány (a kopula hiánya): *amp pirš* 'a kutya öreg' (szinjai hanti). Az ugor nyelvek közös tulajdonsága még, hogy a névszói állítmány kiegészítéseként első és második személyben megjelenhet egy igésítő elem (a kopula): *ma karkam ne wösäm* 'én szorgos nő vagyok' (szurguti hanti). A tárgyas ragozás meglepte szintén jellemzően több uráli nyelv (szamojéd, ugor nyelvek, mordvin) sajátja.

Az ugor nyelvek további közös jellemzője, hogy toldalékot használnak az úgynevezett asszociatív többesség jelölésére, amikor valakinek a rokonaira, barátaira, hozzátartozóira, ismerőseire hivatkozunk (*apák* vs. *apákék*; *szomszédok* vs. *szomszédék*).

A 9. *Mennyire uráli a magyar?* (110–128) alfejezetben olvashatjuk, hogy „A *jó* melléknevünk ugor kori örökség, alapszava **jama* alakú lehet” (111), ennek a szónak mutatja be érdekesen hangtani és jelentésbeli változásait és származékait a szerzőpáros (Gugán Katalin és Kubínyi Kata), bizonyítva ezzel, hogy az alapnyelvi szókészlet rendkívül népes szócsaládokkal növeli ezeknek az elemeknek az előfordulási gyakoriságát. Meggyőzően igazolják azon szavak ősi rokonsági kapcsolatát, amire a laikus nem is gondol, például a *jó* és a *banya*, *jobbágy*, *javak*, *javasol*, *jóság*, *jog* és más szavak közös eredetét.

A 10. *Manysi és hanti* (129–164) címet viselő részben három obi-ugor nyelvváltozatot mutatnak be a szerzők (Németh Szilvia, Sipos Mária és Gugán Katalin), ezek az északi hanti, az északi manysi és a keleti hanti szurguti változata. Mivel a nagy nyelvjárási eltérések nehezítik a megértést, ezért logikusabb több hanti és manysi nyelvről beszélni. A nyelvek rövid történeti áttekintése után helyzetképet kapunk a jelenlegi nyelvállapotról, a beszélők fogyatkozó számáról, valamint az írásbeliségről. Átvezető linkek segítségével könnyedén elérhetővé válnak napjaink obi-ugor nyelvű újságjai, és máris életközelségbe kerülünk nyelvrokonaink mindennapi eseményeivel. Majd a manysi és magyar nyelv hangzásának, beszédhangjainak viszonylag részletes összehasonlítása következik. A nyelvtani összevetésben a hasonlóságokra (alanyi és tárgyias igeragozás, a toldalékok irányhármassága stb.), valamint egyéb érdekességekre (kettes szám, a passzív szerkezetek gyakori előfordulása) irányítják a fejezetírók a figyelmet. Az északi hanti nyelvváltozat bemutatásában az igeneves szerkezetek gyakori használatát emeli ki Sipos Mária. Az alfejezetet a humoros hangvételű Szurguti mini nyelvlecke (157–164) zárja le.

Az *Élet Szibéria nyugati végein* (165–271) című nagyobb egységben az alfejezetek szerzői olyan kutatók, akik többször is jártak az obi-ugorok lakta területen, és jól ismerik a két rokon nép múltját és jelenét.

11. *A hantik és manszik lakta Szibéria* (166–177) című alfejezetben Németh Szilvia tájékoztat az obi-ugorok lakhelyének a földrajzi adottságairól, az éghajlatáról, élővilágáról, az őslakosok életmódjáról. Megállapítja, hogy a két rokon nép közül a hantik vannak jobb helyzetben, nagyobb arányban beszélik az anyanyelvüket is, és „míg a manszik már szinte kivétel nélkül felhagytak a hagyományos, félig letelepült életformával, és többnyire vegyes falvakban élnek, addig a hantik közt találni olyan családokat, akik még a hagyományos életformát folytatják” (176).

Stephan Dudeck a következő rész (12. *A hantik története és kapcsolatuk a környezetükkel*, 178–205) szerzője. A keleti hantik állítja tanulmányának középpontjába, részletesen mutatja be történelmüket, különös tekintettel a 20. századi eseményekre: a kollektivizációra és letelepítésre, majd az államosításra, az iparosodásra és a kőolajkitermelésre. Gazdag forrásanyagot használt fel a tanulmányíró, számszerű adatokkal támasztja alá állításait. Vélekedése szerint kivételessé teszi a szurguti járást, és azon belül különösen a tromagani hantik szálláshelyeit, hogy itt nem, vagy legalábbis nem úgy érvényesült a szovjethatalom hatása, mint más szibériai őslakos népeknél. Egyrészt kudarcba fulladt az a törekvés, hogy a hantik központi falvakba telepítsék. Például 1958-ban Pim település lakosainak kényszerű áttelepítése si-

kertelenül zárult. Bár az őslakosok hivatalosan beköltöztek az új településekre, de nem sokkal azután vissza is települtek korábbi lakhelyükre. Ezenkívül megőrződött a hagyományos (réntartó, halászó és vadászó életmód), egyúttal a családok egysége is. Az erdei, hagyományos szálláshelyeken élő népesség száma az elmúlt évszázadokban nem csökkent. A tromagani hantik körében egyre nagyobb a réntartás jelentősége. Az őslakosság fele napjainkban is erdőben él, ez az arány a Szovjetunió megszűnése óta állandó maradt. Az őslakos aktivisták már az 1980-as évek végétől kezdve küzdenek a rénszarvastevésztés fenntartásáért és támogatásáért.

A szerző tapasztalatai szerint az határozza meg a hanti réntartó család presztízsét, hogy hány és milyen épületet húznak fel a szálláshelyeiken. A lakóházakon kívül számít a melléképületek száma, a fürdőház, a lábasházak és a garázsok is. A hanti rénszarvastartóknak a csum (vagyis a sátor) csak az épületek kiegészítését jelenti, ha a körülmények ezt kívánják. Csumban éltek, mikor az ellenforradalmi felkelés megtorlása elől menekültek az 1930-as években, vagy az olajmezők feltárása elől az 1980-as években.

Viszont a szomszédos erdei nyenyecéknél főként a rénszarvasnyáj jelenti a presztízst. Más az értékrendjük tehát az erdei nyenyecéknek, és más a hantiknak. A nyenyec rénszarvastartók lenézik a kis nyájjal rendelkező hantikát, ez utóbbiak pedig a nyenyecet nézik le, mert hanyagabbnak tartják őket az építkezésben és a berendezésben.

A réntartók életét gyakran megnehezítik az olajkitermelők és a városlakók, akik nem ismerik és nem tartják tiszteletben az őslakosok életterét. „A városlakók nem ismerik azt a rendet, amit minden őslakos tisztel, így azt a városban is elfogadott módon mutatják meg nekik. A határt táblák, kerítések, sorompók és árkok jelölik” (201).

Nagy Zoltán tanulmányában (13. *A kőolaj esete a hantikkal és a manysikkal*, 206–222) lehangoló képet fest a kőolaj- és földgázbányászatnak az obi-ugorok életére tett hatásáról. Azután, hogy Nyugat-Szibéria lett Oroszország legfontosabb kőolaj- és földgázlelőhelye, teljesen megváltoztak a terület népességi és települési viszonyai. Az 1960-as évektől kezdve fokozatosan nőtt a városi lakosság száma. Az őslakosok egy részét erőszakkal telepítették ki. Példaként hozza a szerző azt az 1976-os esetet, amikor az Agan folyó mentén élőket beköltöztették Agan faluba, ennek következtében negyven szálláshely szűnt meg. A faluban faanyagot vagy házat kaptak, egyéb kompenzációra nem számíthattak. A helyi értelmiség a tiltakozó mozgalmak élére állt. 1988-ban Jeremej Ajpin és Roman Rugin írók levélben fordultak Gorbacsovhoz, 13 problémát soroltak fel, ezek közül az egyik az iparosított területekért elvárható kompenzáció volt. A következő években egymást érték

az ellenállási akciók: 1989-ben Jeremej Ajpin kiáltványa, 1990-ben a Konda folyó, majd a Varjogan menti útlezáró tiltakozások. Ez utóbbit retorziók követték. A tiltakozások újabb formája jött létre: csumokat állítottak, 1992-ben Nyizsnyevartovszkban és Varjoganban tartottak sátoros demonstrációt, 1993-ban a ljantori ellenállók az ENSZ-hez is küldtek tiltakozó beadványt. 1995 áprilisában a hanti-manszijszki parlament épülete elé állítottak csumot. 1996-ban a Numto mellett szerveződött demonstráció Jurij Vella író szervezésében, ahol rénszarvasáldozatot is tartottak. Az akció nem érte el a célját, mert az autonóm körzet vezetői a szertartást és a rénszarvasáldozatot az alattvalók behízelt ajándékának tekintették.

Összegezve a szerző megállapítja, hogy az obi-ugorok mai életének megkerülhetetlen eleme az olajbányászat. Az őslakosok érdekei „láthatatlanok”, bár viszonylag nagy nyilvánosságot vívtak ki megmozdulásaikkal. „Ellenállni, az érdekeiket hatékonyan képviselni a jelen helyzetben gyakorlatilag már nincsen lehetőségük, és vagy beolvadnak, alkalmazkodnak a helyzethez, vagy pedig úgynevezett »gyenge« ellenállási stratégiákat választanak” – zárja gondolatait a szerző (222).

Kerezsi Ágnes 14. *A tajgán innen és túl: hagyományok és változások a hanti emberek életében napjainkban* (223–251) című írásában kifejti, hogy a 20. század második felében fellendülő kőolaj- és gázkitermelés mennyire kedvezőtlenül hatott az obi-ugorok hagyományos alaptevékenységeire (halászatra, vadászatra, erdőgazdálkodásra). A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben a földterületnek csupán 5-10%-a kielégítő állapotú ökológiai szempontból. A lakosságot három nagy csoportra lehet osztani életmódjuk szerint: a szállásterületen élő csoport hagyományos gazdálkodást folytat. A fálvakban élők nagy része továbbra is halászatból és vadászatból él. A harmadik csoportba tartozók nagyobb településeken vagy városban élnek, és felhagytak hagyományos életmódjukkal. Kerezsi Ágnes a három csoport megváltozott életkörülményeit mutatja részletesen. Hangsúlyozza, hogy leginkább természetvalásukat s az ehhez kapcsolódó rítusokat őrizték meg, megtartották az élőlények tiszteletét, legyen az növény vagy állat. „Hagyományos természetvédőknek” nevezi őket a szerző (232). 2006-ban végzett megfigyelései szerint a városba költöző családok is ragaszkodnak egyéni-családi segítőszemléikhez. Összegzésében megállapítja, hogy a hantik kultúrájuk alapvonásait megőrizték.

Ruttkay-Miklián Eszter a 15. *Kis nép – nagy rokonság* (252–263) című alfejezetben ő a színjai hantik körében végzett kutatásait ismerteti. Ha két hanti találkozik, beszélgetésük a rokonsági viszonyok tisztázásával kezdődik, hogy tudják egymást rokonsági terminussal szólítani. A rokonsági rendszere-

ket rengeteg szabály határozza meg, az elnevezések függnek a kortól, a nemtől, attól, hogy anyai vagy apai rokonról van-e szó. Az egy nemzetségbe tartozók rokonnak tartják egymást, akkor is, ha nem feltétlenül vérrokonok. A reinkarnációba vetett hit tovább bonyolítja a helyzetet. Az elhunyt lelkét visszavárják, a csecsemő születésekor megállapítják, melyik rokon lelke „tért vissza”, és ennek megfelelően több neve is lehet egy gyermeknek, például egy idősebb férfi szólíthatja úgy unokáját, hogy ’anyósom-asszony’. A vérrokonágon kívül létezik ún. műrokonosság is, és ennek megfelelő elnevezések: ’köldökanya’ az, aki segédkezett a gyermek születésekor. Érdekességként azt is megemlíti a szerző, hogy a kollégiumban lakó gyerekek a reinkarnáción alapuló megszólításokat titkos nyelvként alkalmazták.

Lázár Katalin népzenekutató (16. *Éneklési alkalmak és éneklési mód a hantiknál az 1990-es években*, 264–271) írásában emlékezik vissza szibériai kutatóútjaira. Az 1990-es években több alkalommal megfordult a hantik földjén. 1991-ben Schmidt Évával együtt vett részt egy északi hanti medveünnepen, ennek lefolyását ismerteti. A hantik hite szerint a mindennapi beszédet az istenségek, bálványszellemek nem értik, ezért kell énekelni nekik, a medve is bálványféle, egy nemzetség őse, ezért neki se elég csak mesélni. Az éneklésnek különböznie kell a beszédétől, de az is elég, ha csupán néhány hangon mozog a dallam. A jó énekest nem a tiszta dallaméneklés határozta meg, hanem a sok szöveg ismerete. Minél több szöveget ismert valaki, annál jobb énekesnek tartották. További gyűjtőútjain vált világossá a szerző számára, hogy a dalok improvizálásának szigorú szabályai vannak a szövegalkotásban és a dallamban egyaránt. Lázár Katalin a keleti hantiknál egy sámánszertartáson vehetett részt, majd a későbbiekben vendégfogadó éneket és egyéni énekeket is volt alkalma meghallgatni, illetve tanulmányozni.

A *Történetek az Urálon túlról* (272–308) című rész a könyv harmadik nagyobb egysége, itt nyolc manysi és hanti író, kutató vallomásait olvashatjuk. Önéletrajzi jellegű Oleszja Szopocsina írása (17. *Magamról* 273–274), aki egy évet Magyarországon töltött diákként. Szofja Onyina nyelvész (18. *Az anyanyelvről, a hantiról*, 275–279) megható sorokban emlékezik vissza gyermekkorára, majd tudományos pályáját vázolja fel. Több éven át dolgozott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, ahol anyanyelvét taníthatta. Gyiana Geraszimova *A manysi nyelv az életben* című írásában (280–284) arról vall, hogy középiskolásként találkozott először a manysi nyelvvel, bár tudta, hogy nagyapja vogul volt, de a környezetében már senki sem beszélte ezt a nyelvet. Geraszimova később anyanyelvének a kutatója lett. Szintén önéletrajzi ihletésű a manysi Galina Kongyina (20. *Gyerekkorom két emléke-*

zetes hazautja, 285–289, valamint Anyiszja Volkova (21. *Három emlék*, 290–292) írása.

A nagy tekintélynek örvendő hanti írónak, Jeremej Ajpinnak (22. *Régi történetek*, 293–300), a visszaemlékezései alapján megismerkedhetünk a háziszellemek kiűzésének módjával, a háztisztító szertartással. Egyik írásában a hagyományok megőrzésének fontosságára figyelmeztet, mert „Az ősök szellemei mindig segítenek” (297).

Marija Vagatova ismert hanti írónő (23. *A Tűz Asszonyának két szeme volt...*, 301–304) írásaiban összefonódnak az ősi hiedelmek és a gyermekkor emlékei, a természet iránt érzett tisztelet és szeretet.

Vitalij Szigiljetov (24. *Megtalálni önmagunkat* 305–308) hírt ad a hantik mai életéről, kultúrájuk és nyelvük megőrzésének lehetőségeiről: „Különösen fontos tekintettel lenni a természeti környezetre és a végbement átalakulások emberekre gyakorolt hatására az ember-természet rendszerben, mivel a 21. században bekövetkezett változások arra kényszerítenek minket, hogy reagáljunk az ilyen átalakulásokra, és alkalmazkodjunk az új életkörülményekhez – hiszen elődeink is képesek voltak legyőzni az arktikus észak zord éghajlatát, életben maradtak a mély és áthatolhatatlan tajgaerdőkben, és meg tudták őrizni mindazt, ami a legfontosabb: a jóságot, a tiszteletet és a kölcsönös segítségnyújtást mindenki számára, aki nehéz élethelyzetbe került” (307–308).

A negyedik egység, a *Termést hozó idők formálója* (309–325) című rész az ünnepelt, Csepregi Márta méltatását tartalmazza. Simoncsics Péter írásában (*Pályakép Csepregi Mártáról*, 310–320) olvashatjuk: „időben és térben milyen tágas, élményekben és ismeretekben mennyire gazdag pályát futott be Csepregi Márta, amit áttekinteni is öröm” (320). Simoncsics és Csepregi Márta is Hajdú Péter tanítványai voltak a szegedi József Attila Tudományegyetemen, majd a továbbiakban többször is összekapcsolódott munkájuk. Az összegzés Csepregi Márta szakmai és emberi kiválóságait is hangsúlyozza oly módon, hogy közben ismereteket közöl a kutatott területek eredményeiről, korrajzot fest az 1950-es, 1960-as évekről, végigkísérve az ünnepelt életét, gyermekkorának meghatározó eseményeit.

Agrafenja Peszikova keleti hanti nyelvész, tanár, Csepregi Márta szerzőtársa. Gondolatait *Dr. Csepregi Márta és a hanti nyelv szurguti dialektusának kutatási problémái* (321–325) címmel közli. A szurguti nyelvjárás legszakavatottabb oroszországi kutatója teret kapott arra, hogy megfogalmazza anyanyelve mostohának érzett sorsát, a nyelv újjáélesztésével kapcsolatos gondolatait, élményeit; valamint a nyelvi változások társadalmi, szociális háttereit is bemutassa a hanti nyelv kutatásában. Megidézi a keleti hanti nyelvjárás mostoha helyzetét: a kutatók figyelme először a közép-obi, majd a

kazimi nyelvjárásra irányult, amikor a hanti irodalmi nyelv megalakítása került szóba, a keleti nyelvjárásokat (szurguti, vahi, vaszjugani) figyelmen kívül hagyta a „hivatalos nyelvtudomány”.

Elismerő szavakkal méltatja a szerző Csepregi Márta tevékenységét, akinek elvülhetetlen érdemei vannak a szurguti irodalmi nyelv életre hívásában. „Csodálom Márta szervezői tehetségét, eltökéltségét és azon vágyát, hogy ne csak tanulmányozza a hanti nyelv szurguti dialektusát, hanem az ebben a témában felhalmozott tudását más embereknek is átadja” (323). Az ő munkásságára támaszkodva lehetővé vált tankönyvek, szótárak, kézikönyvek, szépirodalmi művek írása a szurguti nyelvjáráson.

A kötetet a *Tabula gratulatoria* (326–332), illetve a hivatkozásokat tartalmazó oldalak (*Hivatkozások a kötet Mi fán terem a nyelvrokon? c. egységéhez*, 333–336 és *Hivatkozások a kötet Élet Szibéria nyugati végein c. egységéhez*, 337–344) zárják le.

Összességében igényes, sokszínű, sokszerzős, változatos tematikájú és stílusú kötettel ismerkedhet meg az olvasó. A digitalizáció nagy előnye, hogy azonnal újabb és újabb ismeretforrásokhoz juthatunk a továbbvezető irodalmi jegyzékek és linkek segítségével. Figyelemfelkeltő, időnként humoros címek és illusztrációk tartják fogva az olvasó érdeklődését. A könyv egyik fontos sajátossága a jelenhez való tudatos kapcsolódás igénye nyelvi példákban, képekben, hivatkozásokban. A fotók az utóbbi két évtized termései, amelyek hitelesen mutatják be az obi-ugorok mai életét, a terepmunka pillanatait. A szélesebb közönségnek szánt művet ajánljuk minden érdeklődőnek, de nagyon hasznos segédanyag lehet az oktatásban is, hiszen számos ötlettel, forrással szolgál ahhoz, hogy a nyelvrokonság témája ne csak száraz adatok halma legyen a tanórákon.

RUSVAI JULIANNA

DOI: 10.52401/fud/2021/39